

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 674.2:330.341.424(497.412)"1864/1960"

Prejeto: 6. 12. 2017

Mirjana Korendr., muzejska svetovalka, Pokrajinski muzej Maribor, Grajska ulica 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: mirjana.koren@museum-mb.si

Začetki industrializacije mizarstva v Mariboru

IZVLEČEK

V prispevku so predstavljene prve evropske asociacije, ki so bile odgovor na slabo kakovost izdelkov, proizvedenih v času, ko se je začela uveljavljati industrijska proizvodnja. Obravnavali bomo tudi čas uvajanja obdelovalnih strojev v obrate lesne industrije in uvajanje specializirane delitve dela zaradi povečanja njegovih učinkov. Začetki industrializacije mizarstva v Mariboru segajo v leto 1864, ko je Johann Theodor Lacher ustanovil tovarno masivno upognjenih lesenih izdelkov. Ferdinand Potočnik je bil s svojim leta 1900 ustanovljenim Parnim mizarstvom zadnji lesni tovarnar v Mariboru. Njegovo podjetje je bilo najstarejše med številnimi lesarskimi obrati na območju današnje Štajerske, ki so bili leta 1960 s političnim dekretom združeni v Marles.

KLJUČNE BESEDE

mizarstvo, industrializacija, Maribor, Lacher, Potočnik

ABSTRACT

Early industrialization of joinery in Maribor

The article presents the first European associations that provided an answer to the poor quality of products made during the emergence of industrialized production. The article also touches upon the time marked by the introduction of machinery into wood works establishments and the first occurrences of specialized division of work to enhance its effectiveness. The beginnings of industrialized joinery in Maribor date back to 1864, when Johann Theodor Lacher founded a factory of massive bentwood products. With his Steam Joinery Works, founded in 1900, Ferdinand Potočnik was the last wood factory owner in Maribor. His enterprise was the oldest among numerous woodwork establishments in the area of present-day Styria, which were merged by a political decree of 1960 into the wood construction company Marles.

KEY WORDS

joinery, industrialization, Maribor, Lacher, Potočnik

Mizarji in oblikovalci

V 19. stoletju so v srednjeevropskih mizarskih delavnicah uvajali nove oblikovalske prakse, ki so temeljile na tradicionalnih obrtnih znanjih, hkrati pa so uveljavljale nova oblikovalska načela, ki jih je prinašala industrializacija.¹ To je čas začetka razvoja sodobnega pohištvenega oblikovanja. Podjetnim mizarskim mojstrom, ki so vodili lastna podjetja, so se v prvi polovici 19. stoletja ponujale možnosti hitrega vzpona in dobrega zaslužka, kar je na drugi strani prispevalo k zmanjšanju tradicionalne obrtne dejavnosti.² Dunaj je bil takrat edino evropsko središče, ki je bilo sposobno ne zgolj posnemati, temveč tudi interpretirati francoske oblikovalske trende in ustvariti lasten stilski izraz. Bil je najpomembnejše središče proizvodnje bidermajerskega pohištva, ki se je odlikovalo predvsem po izkazanem mizarskem znanju in veščinah. V središču monarhije so delovali številni mizarji, med katerimi je najbolj izstopal Joseph Ulrich Danhauser (1780–1829), ki je leta 1808 v svoji tovarni zaposloval 130 delavcev.³ Leta 1815 je bilo na Dunaju zabeleženih 951 mizarjev,⁴ leto kasneje pa 279 mojstrov in 578 umetnoobrnih mizarjev.⁵

Izdelki iz začetkov industrijske proizvodnje so bili po kakovosti in obliki slabši od tradicionalno izdelanih obrtnih izdelkov,⁶ na kar so po londonski Veliki razstavi industrijskih izdelkov vseh narodov (The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations) leta 1851 opozorili britanski umetniki, ki so se pod vodstvom Williama Morrisa in Johna Ruskina združili v gibanju Arts & Crafts. Bili so kritični do vladnega izobraževalnega sistema za oblikovalce, ki med študijem niso dobili dovolj praktičnih obrtnih znanj. Na kontinentu so se ti trendi intenzivno razmahnilo med letoma 1880 in 1910.⁷ Po vzoru britanskih kolegov so dunajski arhitekti, oblikovalci, rokodelci in industrialci skupaj s C.-kr. umetnoobratno šolo (K. k. Kunstgewerbeschule)⁸ za izdelovanje uporabnih predmetov in pohištva leta 1903 ustanovili Dunajske delavnice (Wiener Werkstätte).⁹ Leta 1898 so bile v Münchnu in Bremnu ustanovljene

Združene delavnice za umetnost in obrt (Vereinigte Werkstätten für Kunst im Handwerk). To je bilo združenje za proizvodnjo unikatnih ali maloserijskih predmetov notranje opreme, v njegovem okviru pa je nastajala tudi proizvodnja tipskega pohištva, ki se je zgledovalo po slogovnih načelih bidermajerja. Prva za Evropo pomembna gospodarska organizacija, ki je temeljila na ideji o povezovanju umetniških, oblikovalskih, rokodelskih in industrijskih izdelkov, je bila leta 1907 ustanovljena Nemška delavniška zveza (Deutscher Werkbund). V njenem kontekstu se je o pohištvu začelo govoriti kot o industrijsko oblikovanem in ne več obrtniškem izdelku.

Mizarski stroji in orodja

Skladno z napredovanjem procesa splošne industrializacije so se proti koncu 18. stoletja začeli pospešeno razvijati in uvajati v proizvodnjo tudi stroji za obdelavo lesa. Tako je bila leta 1777 odkrita krožna žaga, leta 1793 predhodnik univerzalnega stroja za obdelavo lesa, leta 1808 pa tračna žaga. Uvajanje teh lesnoobdelovalnih strojev v obrtne delavnice sta preprečevali velikost pogonskih strojev in njihova visoka cena. Z izumom skobeljnega stroja leta 1875 je bil na voljo sistem za obdelavo lesa, ki je od leta 1890 vedno pogostejše našel pot tudi v mizarske delavnice. Od takrat so bili na voljo sprva plinski motorji in kasneje elektromotorji manjše velikosti,¹⁰ ki so ob številnih drugih tehničnih izumih predstavljali dosežke druge industrijske revolucije.

Razvoj ročnega orodja je šel v smeri uporabe odpornejših materialov in prilagajanja že razvitih oblik ergonomičnim zahtevam. Do konca 19. stoletja je omarica za opravljanje prefinjenih mizarskih del vsebovala 90 ali več kosov orodja.¹¹ Na prelomu iz 19. v 20. stoletje pa ni bila zgolj človekova moč zamenjana z močjo stroja, ampak so se morala novi tehniki prilagoditi tudi zaključna dela.¹²

V 20. stoletju so dobavitelji mizarjem ponujali boljše orodje za manj denarja kot pred tem. Razvoj je bil usmerjen v izpopolnjevanje materialov za izdelovanje rezil, ki lahko najbolj izboljšajo proces ročne izdelave lesenega predmeta. V mizarskih delavnicah je bilo ročno orodje zamenjano z ročnim električnim orodjem. Stoletje se je zaključilo z iznajdbo CNC¹³ tehnike, ki je v mizarsko proizvodnjo prinesla najbolj revolucionarne spremembe, saj sledi logiki nove, računalniško koncipirane tehnologije.

¹ Koren in Ifko, *The importance*, str. 241.

² Himelheber, *Epoha Bidermajera*, str. 138.

³ Prav tam, str. 144.

⁴ Windisch-Graetz, *Dunajski bidermajer*, str. 69.

⁵ Himelheber, *Epoha Bidermajera*, str. 144.

⁶ Nicolas Pevsner izdelovalcu preproge, ki je bila razstavljena na Veliki razstavi industrijskih izdelkov vseh narodov, očita »... okornost in prenasičenost ... zanemarjanje osnovnih pravil dekorativnosti na sploh in konkretne ornamentike ... nevednost o osnovnih zakonitostih ploščatega vzorca oz. celovitosti površin ... banalnost detajlov.« Gl. Pevsner, *Pioniri*, str. 26.

⁷ Triggs, *Chapters*, str. 1–10.

⁸ C.-kr. umetnoobratna šola (K. k. Kunstgewerbeschule) je bila ustanovljena leta 1867 pri C.-kr. avstrijskem muzeju za umetnost in industrijo (K. k. Österreichisches Museum für Kunst und Industrie), ustanovljenem leta 1863.

⁹ Fahr-Becker, *Wiener Werkstätte*, str. 11.

¹⁰ Benje, *Die Einführung*, str. 121.

¹¹ Welsh, *Woodworking Tools*, str. 193.

¹² Benje, *Die Einführung*, str. 157.

¹³ Computer Numerical Control – računalniško numerično krmiljenje.

Industrializacija in organizacija dela

Razvoj mizarstva je bil v 20. stoletju bolj kot prej prežet s splošnimi ekonomskimi razmerami. Spremenile so se metode dela in izdelki. Medtem ko je obrt izgubila številna delovna področja, je lesna industrija nenehno povečevala konkurenco. Po drugi svetovni vojni se je razvoj industrije še pospešil, lesni obrtni obrati pa so razvojno stagnirali. V težki konkurenci z industrijo je mizarska obrt iskala svoje prednosti v majhnosti, ki ji je omogočala dovolj prožnosti za nenehno prilagajanje in odzivanje na tržno povpraševanje. Pomembni primerjalni prednosti sta bili tudi čuječnost in iznajdljivost mizarjev. Njihovi obrti sta pomagali zapolnjevati tržne niše, ki jih ni pokrila industrija.¹⁴

V sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bila industrijska aktivnost v kapitalističnih državah pod močnim vplivom tretje tehnološke revolucije, se je zgodil preobrat. Uvajanje polavtomatizirane in avtomatizirane proizvodnje je v kapitalističnem delu Evrope in na Japonskem sprožilo hitro povečanje fizične produktivnosti dela. Ker se proizvodnja ni sorazmerno povečala, kar bi zagotovilo enak obseg produktivnega dela in drugih ekonomskih kategorij, temveč se je celo zmanjšala, se je zmanjšalo tudi povpraševanje domačega prebivalstva. Nastopila je inflacija, ki je povzročila zlom mednarodnega finančnega trga.¹⁵ Šlo je za prvo splošno recesijo mednarodnega kapitalističnega gospodarstva po drugi svetovni vojni. Sledila je inflacija v osemdesetih, tej pa strukturne spremembe, med katerimi sta bila tudi reorganizacija dela v proizvodnji in preoblikovanje tovarniških režimov. Prevladujoči fordistični sistem je postal prevelik in pretog, da bi se lahko ob hitrih ekonomskih spremembah ustrezno spreminjal. Z željo, da bi bila podjetja bolj prilagodljiva, so jih lastniki zmanjševali in v njih pospešeno spodbujali inovativnost. Pri tem so sledili japonskim strategijam s t. i. vitko proizvodnjo z majhnim odpadom in prilagodljivimi delavci.¹⁶ Cilj postfordističnih konceptov organizacije industrijskih delovnih procesov je bil prekiniti prav s tistim načinom proizvodnje, ki je pripeljal do intenzivne industrijske in gospodarske dejavnosti.¹⁷ V postfordistični organizaciji se delovni postopki ne izvajajo več na tekočem traku, pač pa v manjših skupinah, v katerih lahko vsakdo v skupini opravlja več del.¹⁸ Značilnost postfordistične proizvodnje je tudi njena eksternalizacija, pri kateri industrijska družba del proizvodnje prenese na zunanje proizvajalce. S tem se razbremenijo tveganja, saj ga razširi na več proizvajalcev.¹⁹

Območje današnje Štajerske in Maribor

Mizarske obrtne delavnice so bile tudi na Slovenskem pomembne nosilke razvoja, saj so uvajale nove oblikovalske izraze, ki jih je porajalo 19. stoletje. Čeravno navezane na tradicionalne obrtne postopke dela, so bile nosilke novosti pri obdelovanju lesa in oblikovanju lesenih izdelkov.²⁰ V 19. stoletju sta bili na območju današnje Slovenije močni predvsem dve mizarski središči. Prvo je bilo v Solkanu, drugo pa v Št. Vidu nad Ljubljano. Na solkansko so vplivali mizarji iz Krmina in Mariana, na šentviške mizarje pa tisti iz Ljubljane. Izdelke teh mizarstev je mogoče izslediti, na njihovi podlagi pa lahko danes presojava njihovo kakovost.

Na Štajerskem je bogata pogozdenost Pohorja razcvet lesne proizvodnje omogočila že v drugi polovici 18. stoletja. Posebej razvita je bila žagarska dejavnost, na severnem delu Pohorja pa je plavnost reke Drave, ki je od dvajsetih let 19. stoletja postajala najpomembnejša prometna povezava na Štajerskem, omogočila razvoj lesne trgovine. Od dvajsetih let 19. stoletja do izgradnje južne železnice je na glavni komercialni cesti med Dunajem in Trstom naraščal tudi tovorni promet z vozovi. Ko je leta 1846 Maribor dosegla železnica, je mesto postalo pomembno prometno središče, kar je močno vplivalo na njegov nadaljnji razvoj. Med Dunajem in Trstom sta preko Maribora v obe smeri vsak dan vozila po dva vlaka. Železnica ni zmanjšala prometa po reki Dravi, temveč ga je v prvih dveh desetletjih še pospešila. Po Dravi so leta 1847 s 1.100–1.200 splavi²¹ in 700–800 šajkami²² prepeljali več kot 150.000 m³ pohorskega lesa. V Mariboru so deloma prodajali, deloma pa naprej spravljali les več kot 1.000 žag. V 19. stoletju so imele velike žage na Pohorju predvsem graščine Mislinja, Oplotnica, Slovenska Bistrica, Fala in Josipdolsko veleposestvo. Konec stoletja je bilo tam 75 velikih žagarskih obratov in 68 lesnih trgovin, samo ob potoku Velka pa kar 111 manjših kmečkih žag.²³ Tradicionalni trgi pohorske lesne trgovine so bili Podravina, Bačka in Banat. Pomembna tržišča so bila tudi Madžarska, Italija, Francija, Grčija in Palestina, po letu 1935 še Nemčija. Izvažali so žagan in tesan les, zaboje, sode, lepenko, lesno volno, okvirje za sušenje opeke in drva za kurjavo. Na Pohorju je bilo malo predelovalnih obratov; poleg tega so bili skromno tehnološko opremljeni. Mariborčanom so pristaniški redi jamčili les po najnižji ceni,²⁴ zato so imeli tukajšnji lesnoindustrijski obrati odlične možnosti za razvoj. Mizarstvo se je močneje razvilo še v Slovenskih Konjicah in Poljčanah. Za mariborsko mizarstvo bi

¹⁴ Zander, *Vom Hobel zum Computer*, str. 83.

¹⁵ Anell, *Recession*, str. 181.

¹⁶ Vodopivec, *Preoblikovanje tovarniških režimov*, str. 180.

¹⁷ Klemenčič, *Nove smeri razvoja industrije*, str. 139.

¹⁸ Vodopivec, *Labirinti postsocializma*, str. 50.

¹⁹ Klemenčič, *Nove smeri razvoja industrije*, str. 139.

²⁰ Koren in Ifko, *The importance*, str. 246.

²¹ Puff, *Maribor*, str. 154.

²² V splav je bilo povezano približno 130 m³ lesa, na šajko pa so naložili približno 60 m³ lesa.

²³ Koren, *Debata*, str. 18.

²⁴ Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru*, str. 325.

Splavi v mariborskem pristanu, v ozadju Lendhaus, druga polovica 19. stoletja (Pabernik, Šajke in splavi na Dravi).

bila najprimernejša lokacija v južnem delu mesta, v zaledju pristanov, a so bili trgovci podjetnejši in so si za svojo dejavnost zagotovili boljše pogoje. Tako je večino mestnega zemljišča v pristanu za skladiščenje lesa zakupil lesni trgovec Anton Straschill,²⁵ ki je poleg Lendhauša²⁶ po letu 1861 v sosesčini nakupil več stavb in prostorov za skladiščenje lesa.²⁷ Večje prostorske možnosti za industrijo je ponujal meljski pristan,²⁸ a tudi tam je večino prostora zasedel lesni trgovec Tomasi.

Prvi mariborski mizarški industrialci

Prehod iz manufakturne proizvodnje v strojno se je v slovenskih deželah začel v drugi polovici 19. stoletja.²⁹ V Mariboru so bile leta 1846 tri tovarne, ki

niso bile vključene v cehe³⁰ in so dobile privilegij od deželnih oblasti.³¹ Obrtni red, ki je izšel leta 1859, je prekinil star način gospodarjenja in na načelih gospodarskega liberalizma uvedel novega. To je sprožilo ustanavljanje novih tovarn, zato lahko o začetku šestdesetih let 19. stoletja govorimo kot o začetku industrializacije v Mariboru.³²

Ko se je leta 1869 dunajskemu pohištvenemu industrialcu Michaelu Thonetu³³ iztekel originalni pa-

³⁰ Mlinarič, Dokumenti mariborskih cehov, str. 88–97.

³¹ Leskovec, Razvoj gospodarstva v Mariboru, str. 328.

³² Prav tam, str. 340.

³³ Michael Thonet (1796–1871) je začel v tridesetih letih 19. stoletja eksperimentirati z upogibanjem lesa in nato iz nje ga izdelovati stole. Najprej je uporabljal zlepljene furnirje, ko pa je prepoznal prožnost bukovega lesa, ki ga je upogibal v kalupih na vročini, je prešel na masivne okrogle prezeze in začel množično proizvajati pohištvo iz upognjenega lesa. Leta 1859 je na tržišče poslal *Konsumstubl Nr. 14*. O njem je Le Corbusier zapisal: »Nikoli ni bilo boljšega in elegantnejše oblikovanega, bolj natančno izdelanega in praktično ustvarjenega izdelka.« Stol je bil sestavljen iz šestih kosov lesa, šestih vijakov, dveh matic in mreže za sedalo. Podjetje je leta 1912 proizvedlo 1,8 milijona kosov pohištva, od tega dve tretjini stolov. Njegovo pohištvo je bilo priljubljeno v Evropi ter Severni in Južni Ameriki (Vegesack, Pauley in Ellenberg,

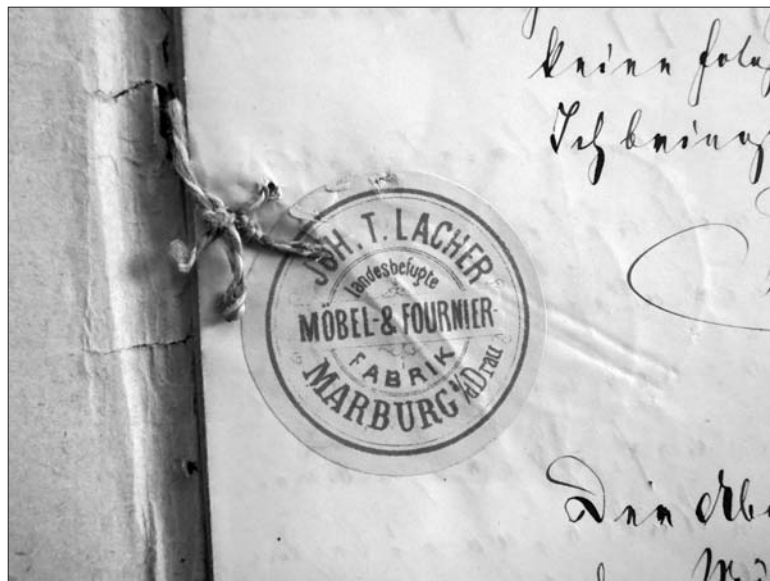
²⁵ Leta 1891 se je Straschillovi trgovini pridružil Jožef Felber. Lesnotrgovinska družba Straschill & Felber se je v pristanu ohranila do zaplembe po drugi svetovni vojni (SI_PAM/0925, Straschill in Felber, trgovina z lesom, Maribor, 1860–1941).

²⁶ Mariborske Benetke.

²⁷ Leskovec, Razvoj gospodarstva v Mariboru, str. 334.

²⁸ Prav tam, str. 345.

²⁹ Gestrin, Oris gospodarstva, str. 129.

Papirnati pečat, Joh. T. Lacher landesbefugte Möbel & Furnierfabrik Marburg a/d Drau, 1873 (SI_PAM/0011, Gradbeni spisi, Zapisnik o ugotavljanju škode, 1873).

tent³⁴ za iznajdbo tehnološkega postopka upogibanja bukovega lesa v kalupih, se je na območju slovenske Štajerske pojavilo večje število tovarnih pohištva iz upognjenega lesa.³⁵ To lahko razložimo z vplivi, ki so med tukajšnje mizarje prihajali z Dunaja preko Gradca. Ker gre pri nadzorovanem upogibanju lesa za zapletene tehnološke postopke, lahko kljub pomankanju ohranjenih kosov pohištva z dokazano provenienco z gotovostjo trdimo, da so morali mizarji, ki so se lotili izdelovanja takega pohištva, izkazovati visoko stopnjo tehnološke usposobljenosti.

Eden takšnih je bil Johann Theodor Lacher (1838–1882). S »prvo Štajersko tovarno masivno upognjenih lesenih izdelkov«, ³⁶ ki jo je ustanovil leta 1864, je bil med prvimi mariborskimi industrialci nove dobe. Dokazil o njegovem šolanju nimamo, sklepamo pa, da je bil izobražen mizar, saj je bil v rojstnih matičnih knjigah pri krstih svojih otrok sprva zabeležen kot mizarški mojster, kasneje pa kot pohištveni tovarnar (Möbelfabrikant).³⁷ Zaposloval je do 40 mizarjev. Število drugih zaposlenih ni znano, iz gradbenih načrtov njegove tovarne³⁸ pa lahko razberemo, da so tam delali kovači, pleskarji, lakirci,

sedlarji in tapetniki. Leta 1875 so izdelovali tehnološko zahtevno pohištvo iz upognjenega lesa, Lacher pa je znal svojim strankam pohištvo tudi izrisati. O uporabi materialov in tehnoloških postopkov lahko sklepamo na podlagi časopisnih oglasov.³⁹ Pri izdelovanju pohištva so zagotovo uporabljali bukov les iz pohorskih gozdov. Pohištvo so na koncu politirali, lakirali in oblazinili.⁴⁰ Lacherjeva zgodnja smrt leta 1882⁴¹ je bila pogubna tudi za tovarno,⁴² ki je po letu 1885 ne zasledimo več.⁴³

Verodostojnih virov o opremljenosti štajerskih mizarjskih obratov z orodjem je malo, o dobri opremljenosti Lacherjeve tovarne pa priča seznam strojev iz njegovega zapuščinskega spisa.⁴⁴ Poleg lokomobile s 16 KM in transmisije za pogon strojev so bili v tovarni največ vredni žaga za furnir in žaga za parket, dva poravnalno-debelilna stroja, velika in mala krožna žaga, tračna žaga, tri stružnice in dva rezkalnika. V tovarni je bil komplet strojev, orodja in pripomočkov za izdelovanje sedežnega pohištva iz upognjenega lesa. Sestavljali so ga stroj za izdelovanje okroglih lesenih palic, stroj za upogibanje palic, kovinske stiskalnice, različni kovinski kalupi in svore, vrtniki za sedeže in vijaki. Lacherjevo lokomobilo je gnal

³⁴ Thonet, str. 45).

³⁴ Thonet furniture 1830–1953, str. 1.

³⁵ Lozar Štamcar, Pohištvo iz upognjenega lesa, str. 53.

³⁶ SI_PAM/1787, Prva štajerska pohištvena tovarna masivno upognjenih lesenih izdelkov Joh. T. Lacher (rokopis neobjavljenega članka).

³⁷ NŠAM, Rojstne matične knjige Maribor – Sv. Janez Krstnik 1860–1866, str. 151; 1866–1875, str. 14, 77, 245, 304 in 377; 1876–1882, str. 82. Gl. tudi Hozjan, Maribor, str. 370.

³⁸ SI_PAM/1802, Glavna zemljiška knjiga magistrata Maribor, št. 5, 491; SI_PAM/0011, Gradbeni spisi, MA/1417, Slovenska ulica 36, Lacher Johann, 1871, zapisnik o ugotavljanju škode, 1873.

³⁹ Marburger Zeitung, 19. 12. 1875, str. 6; Marburger Zeitung, 26. 10. 1877, str. 4; Marburger Zeitung, 18. 12. 1881, str. 8; Marburger Zeitung, 20. 12. 1885, str. 10.

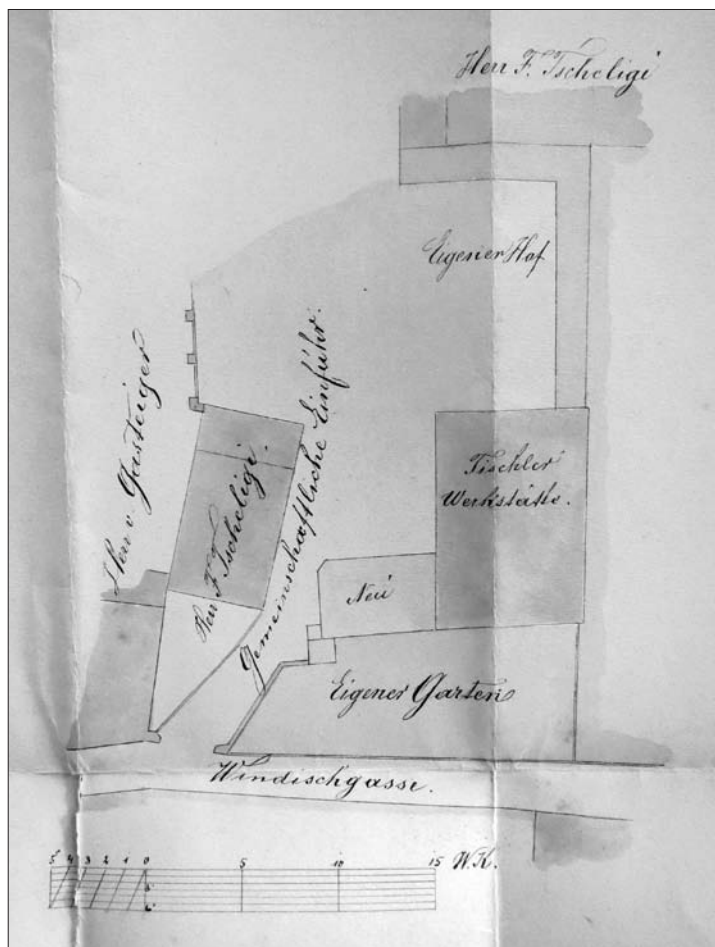
⁴⁰ Marburger Zeitung, 19. 12. 1875, str. 6.

⁴¹ NŠAM, Mrliška matična knjiga župnije Maribor – Sv. Janez Krstnik 1877–1898, str. 184; Marburger Zeitung, 12. 3. 1882, str. 4.

⁴² Marburger Zeitung, 9. 8. 1882, str. 5.

⁴³ Rajh, Oman in Mlinarič, Maribor, str. 158–159; SI_PAM/0011, t. e. 319.

⁴⁴ SI_PAM/0638, IV 153, š. 70, Zapuščinski spis, 1882 z dne 11. 3. 1882.

Lokacija Lacherjeve tovarne, 1871 (SI_PAM/0011, Gradbeni spisi).

les. Za upogibanje lesa za izdelovanje pohištva so uporabljali velike količine vode. Najverjetneje so jo zagotovili iz lastnega vira, saj je bil javni vodovod v Mariboru vpeljan šele leta 1901.

Zadnji lesni tovarnar v Mariboru je bil v Lovrencu na Pohorju rojeni⁴⁵ Ferdinand Potočnik (1872–1944). Šolal se je na Obrtni šoli v Gradcu⁴⁶ in na Dunaju opravil mojstrski izpit. Po šolanju na Dunaju si je pridobil prvi kapital, s katerim je v Mariboru kupil delavnico in začel lastno obrtno dejavnost. Leta 1899 je dvignil krstni list⁴⁷ in istega leta sta bila z bavarsko Nemko Katarino Burger prijavljena v lastni hiši na Čopovi ulici (Langergasse) 15 kot mož in žena.⁴⁸ Katarina je bila kuharica pri mariborski pekarski in mlinarski družini Karla Scherbauma.⁴⁹ Ženino poznanstvo s to družino je Potočniku omogočilo, da je leta 1899 na Vinarski ulici prevzel delavnico, ki

jo je imel Scherbaum v lasti. Pred tem je bila na tej lokaciji propadla mizarška delavnica Rieser,⁵⁰ v kateri so izdelovali lesene predmete za potrebe vrtnarjev in vinarstev. Na Vinarski ulici 7 je Potočnik 20. oktobra 1899 prvič prijavil obrat Mizarstvo.⁵¹ Leta 1900 je v obrtni register na tem naslovu prijavil Parno mizarstvo.⁵² V dvajsetih letih 20. stoletja je svoj obrat preimenoval v Ferdinand Potočnik Tovarna mizarških izdelkov. Leta 1929 je v tovarni delalo 18 do 20 mizarjev in 18 do 20 strojnikov ter pomožnih delavcev.⁵³ Ob delavcih, ki so izdelovali predvsem stavbno pohištvo, je bil v delavnici poseben oddelek, v katerem je deset mizarjev izdelovalo zahtevno pohištvo. Potočnikovi delavci so bili kljub finančnim težavam, s katerimi se je lastnik otepal večino časa svojega poslovanja, najboljše plačani v Mariboru.⁵⁴ Potočnik se je zavedal, da je lahko dober sodelavec pri skup-

⁴⁵ NŠAM, Rojstne matične knjige Lovrenc na Pohorju 1861–1879, str. 189, zap. št. 49.

⁴⁶ *Marburger Zeitung*, 5. 10. 1901, str. 3–4.

⁴⁷ NŠAM, Rojstne matične knjige Lovrenc na Pohorju 1861–1879, str. 189, zap. št. 49.

⁴⁸ SI_PAM/1808/005, t. e. 627.

⁴⁹ OAFR, Intervju s tovarišem Simoničem, 1977, str. 1.

⁵⁰ *Mariborer Zeitung*, 23. 9. 1939, str. 4; SI_PAM/0005, K 532.

⁵¹ SI_PAM/0005, K 538.

⁵² V Leuchsovem adresarju za Štajersko, Koroško in Kranjsko iz leta 1912 ga najdemo – edinega med mizarji – v posebnem razdelku pod Parno mizarstvo (*Leuchs Adressbuch*, str. 91).

⁵³ Leskovec, *Razvoj gospodarstva v Mariboru*, str. 378.

⁵⁴ OAFR, Intervju s tovarišem Simoničem, 1977, str. 1–3.

IP 163
1882

604

Verzeichnis
des im Jahre 1882 von der k.k. Maschinenfabrik
Lachner & Co. in Maribor
gelieferten Maschinen:

Bezeichnung	Einheitspreis /1000	Anzahl Stück	Preis /1000
1. Automobil mit 16 Pferdekräften	5000	2	2000
1. Sperrmiesäge	1500	1	500
1. Hüllsäge	600	1	400
1. große Circulärsäge	600	1	200
1. große Kurbel- und Saugmaschinen	200	1	150
2. Hobelmaschinen	1000	1	400
1. Möbelsäge	250	1	150
1. Mahlmühlmaschine	180	1	80
2. Drehbänke	300	1	100
1. kleine Circulärsäge	180	1	35
1. Spindelbohrer	80	1	15
1. Spindelbohrmaschine	60	1	20
Cravampionier samt Riemen	200	1	250
3. Drehbänke samt Arbeiter	300	1	36
Arbeitsmodell zur Fertigung von Holzgeräten (Möbel)	200	1	200
1. Drehbänke samt Support	280	1	150
1. Spindelbohrmaschine	100	1	60
1. große Kurbelmaschine	60	1	35
1. kleine	50	1	12
	13220		4853

Popis strojev iz Lacherjeve tovarne, 1882 (SI_PAM/0638, š. 70, Zapuščinski spis).

nem delu le zadovoljen in eksistenčno zavarovan delavec.⁵⁵ Med obema vojnama je mojster zaposloval 45 do 55 mizarjev.⁵⁶ Njegovo podjetje je bilo na področju stavbnega mizarstva med večjimi v državi. Potočnik je umrl 10. julija 1944. Oporoko je napisal kot Umetno-, pohištveno-, stavbno- mizarstvo Ferdinand Pototschnig Maribor.⁵⁷ V bombnem napadu na Maribor jeseni 1944 je bilo uničenega 40 % Potočnikovega obratnega prostora.⁵⁸ Njegova mizarška delavnica je bila leta 1945 zaplenjena.⁵⁹ Podjetje je bilo nacionalizirano in je prešlo v Združene delavnice.⁶⁰ Kasneje je bilo s prav tako nacionaliziranim podjetjem Weka, Karl Wesiak & sinovi,⁶¹ združe-

no v podjetje Oprema, industrija lesnih proizvodov. Leta 1960 je jugoslovanska politika dokončala proces nacionalizacije štajerskih lesarskih obratov, ki so se s surovino oskrbovali iz pohorskih in kozjanskih gozdov. Potočnikovo podjetje je bilo najstarejše med vsemi obrati (žage, mlini, tesarstva, strugarstva, proizvodnja zabojev in lesne volne, tapetništva, trgovine z lesom in lesenimi izdelki ter stavbna in pohištvena mizarstva), ki so bili združeni v tovarno Marles. Proizvodnja na Vinarski ulici je bila leta 1965 opuščena, leta 1969 so bili objekti in zemljišče prodani podjetju Kograd iz Dravograda za izgradnjo štirih stanovanj-

⁵⁵ Mariborer Zeitung, 23. 9. 1939, str. 4.

⁵⁶ OAFR, Intervju s tovarišem Simoničem, 1977, str. 1.

⁵⁷ SI_PAM/0723, š. 315, VZ 69/1946.

⁵⁸ OAFR, Intervju s tovarišem Simoničem, 1977, str. 1–3.

⁵⁹ SI_PAM/0723, š. 249.

⁶⁰ SI_PAM/0005, K 538.

⁶¹ Mizarški in tapetniški mojster Karel Vezjak je leta 1903 v Cankarjevi ulici 2 v Mariboru prijavil Mizarstvo in tapetništvo, poleg pohištva pa je trgoval še s slikami in preprogami. Leta 1930 je dejavnost razširil na Specialno trgovino s praktično stanovanjsko opremo. Ko so leta 1939 v družbo vstopili njegovi sinovi Karel ml., Alojz in Alfred, se je naziv

dejavnosti glasil: Trgovina s pohištvom, posteljnino, glasovirji, slikami, preprogami in ostalo stanovanjsko opremo na drobno. V času med svetovnima vojnama je podjetje zaposlovalo 40 do 50 obrtnikov – mizarjev, tapetnikov in pleškarjev. Leta 1944 je bila v bombnem napadu poškodovana upravna stavba s trgovino, kar je predstavljalo 80 % obrata. Weka je leta 1945 zaposlovala 5 mizarjev (SI_PAM/0005, K 538; SI_PAM/0645/001/01566, Weka Karl Wesiak & Söhne, Maribor, prej »Weka« lastnik Karol Wesiak, specialna trgovina za praktično stanovanjsko opremo, Maribor, in nato »Weka« Karol Wesiak & sinovi, Maribor: spis trgovskega registra pri Okrožnem sodišču Maribor, 1910–1947; SI_PAM/0442, š. 21).

Stol za tožilca (levo) in stol za sodnika (desno), izdelana v Potočnikovi mizarski delavnici za sodno palačo v Mariboru, 1900–1902 (Pokrajinski muzej Maribor, Zbirka pohištva).

skih blokov.⁶² Z denarjem od prodanih sredstev je bila delno financirana izgradnja skladišča v tovarni Marles.⁶³

Povojno obdobje in ustanovitev Marlesa

Od lesne industrije je leta 1955 v Mariboru obratovalo Lesno industrijsko podjetje Maribor z upravo v Ulici talcev in obratom na Meljski cesti 91 ter z obrati v Gornji Radgoni, Ljutomeru, Rušah, Podvelki, Lovrencu na Pohorju in na Ptujju. Oprema, industrija lesnih proizvodov⁶⁴ na Cankarjevi ulici 2, ki so

ji priključili nacionalizirani Potočnikov obrat na Vinarski ulici 29, je imela obrat tapetništva na Jaskovi ulici 44, na Partizanski cesti 15 pa trgovino s pohištvo. Na Zrkovski cesti 24 je bila Tovarna pohištva Maribor.⁶⁵ Zadržno podjetje OZZ z upravo na Partizanski cesti 6 je imelo žage v Kamnici in Zg. Kun-

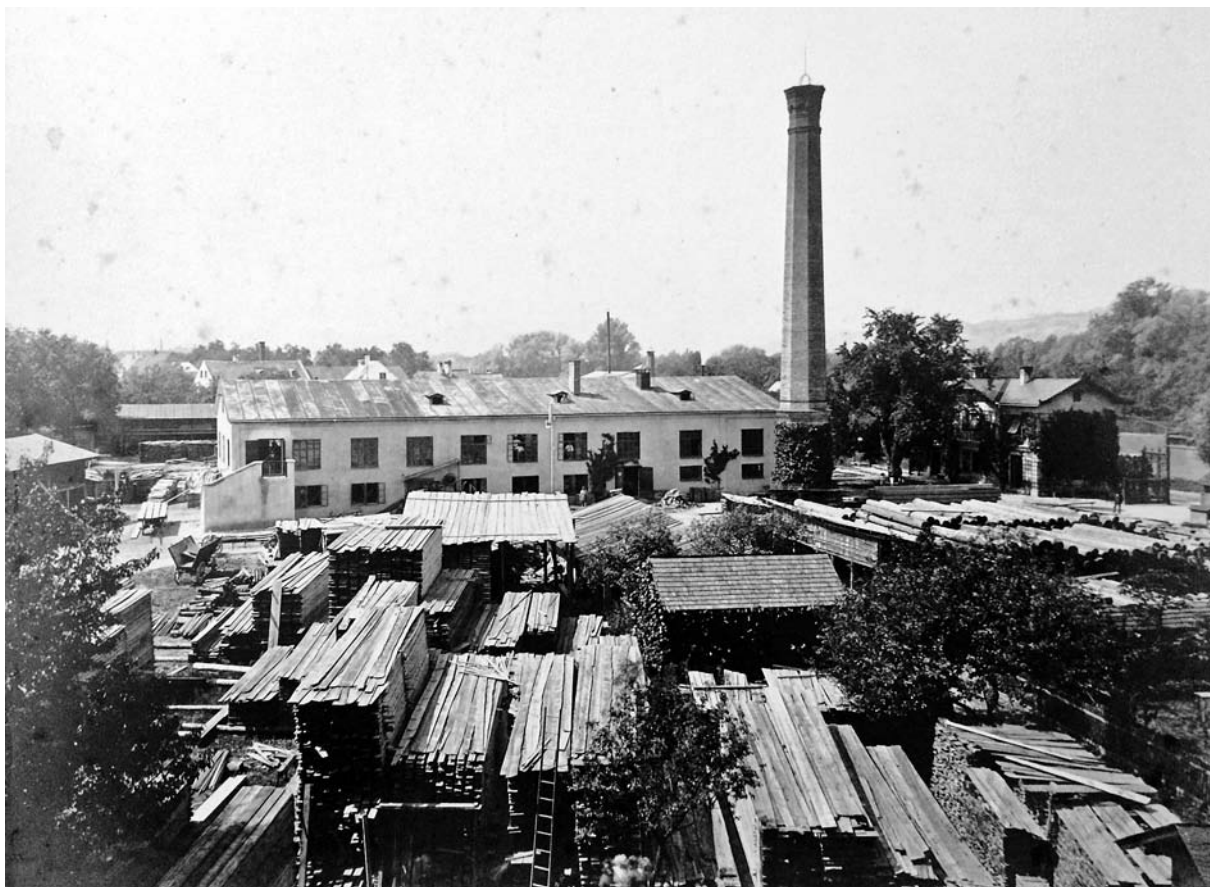
in furnirano pohištvo za dnevne sobe. Leta 1953 je podjetje začelo svoje izdelke izvažati v Veliko Britanijo, do leta 1959 pa je s pohištvo opremljalo ameriško vojsko v Evropi. Izvoz, ki je leta 1953 dosegel znesek ok. 3.800 dolarjev, se je leta 1959 povečal na ok. 245.000 dolarjev (Grašič, Marles, str. 122–123).

⁶⁵ Tovarna pohištva Maribor se je razvila iz podjetja Utensilija, ki so mu po drugi svetovni vojni priključili manjše nacionalizirane mizarske delavnice (Ervin Zelenka, Karel Rop, Ivan Bajc, Krajner in drugi). Leta 1954 so v tovarni po načrtih arhitekta Centralnega zavoda za napredek gospodinjstva LRS Branke Tancig izdelali prototip prve jugoslovanske švedske kuhinje in njene načrte izboljševali do modela moderne kuhinje (1962). Zaradi njenega uspeha se je Marles usmeril v proizvodnjo kuhinj (Koren, *Debata*, str. 26).

⁶² Danes Kamniška ulica 28, 30, 32, 34.

⁶³ OAFR, Lesarstvo severovzhodne Slovenije v XX. stoletju, str. 2.

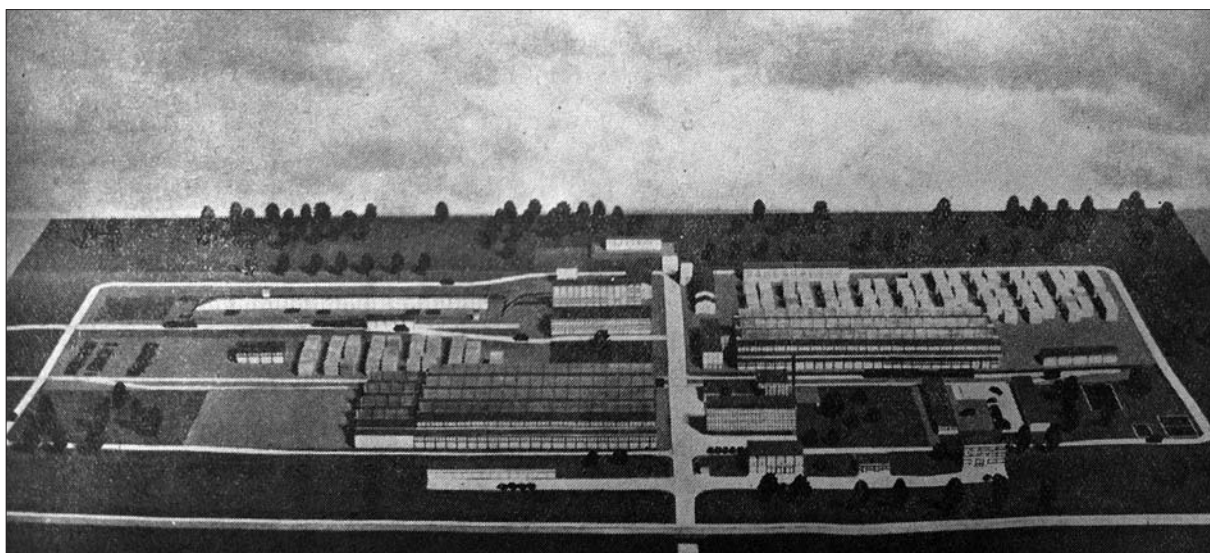
⁶⁴ V podjetju Oprema, industrija lesnih proizvodov (ustanovljenem leta 1945 na Aleksandrovi, kasneje Partizanski cesti 15), ki se je kasneje preimenovalo v Oprema, tovarna furniranega pohištva Maribor, so izdelovali sedežno pohištvo, kavče

Potočnikova tovarna, 1925 (Pokrajinski muzej Maribor, Zbirka fotografij).

goti, skladišči v Slovenski Bistrici in Pesnici ter obrate Lesne industrije Poljčane v Poljčanah. Od obrtnih delavnic so delovale Obrtno mizarstvo na Smetanovi ulici 1 ter delavnice obrtnih gradbenih podjetij Skup-

nost na Koroški cesti 53, Zvezda na Tržaški cesti 6, Kmetijska zadruga Kamnica v Kamnici 129, Splošno gradbeno podjetje Stavbar na Klavniški ulici 15 in Mariborski pogrebni zavod na Linhartovi ulici 6. V

Maketa bodoče tovarne Marles, 1962 (Naš Marles, glasilo delovnega kolektiva podjetja »Marles«, lesna in pohištvena industrija Maribor – Limbuš, 1, 1962, str. 2).

mestu je takrat delalo 48 samostojnih mizarjev, en modelni mizar, dva strugarja, trije izdelovalci glasbil, 11 kolarjev, dva kiparja (mizar rezbar Alojz Rath z Mlinske ulice 1 in Anton Blatnik z Gregorčičeve ulice 6), 6 sodarjev, 5 žagarjev in 11 tapetnikov.⁶⁶

Leta 1960 sta bili s političnim dekretom k Lesnemu industrijskemu podjetju Maribor priključeni podjetji Oprema, tovarna furniranega pohištva Maribor in Tovarna pohištva Maribor.⁶⁷ Združeni so se čez nekaj časa preimenovali v Marles, kar je bila okrajšava za mariborski les. Za slovensko in še posebej štajersko mizarstvo je bila v 20. stoletju prav gotovo odločilna izgradnja tovarne Marles. Vanjo se je stekla dediščina znanja, ki se je dve stoletji kopičilo v številnih štajerskih lesarskih obratih.⁶⁸ Toda Marles je téma, ki zahteva poseben prispevek.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

NŠAM, Rojstne matične knjige Lovrenc na Pohorju 1861–1879.

NŠAM, Rojstne matične knjige Maribor – Sv. Janez Krstnik 1860–1866, 1866–1875, 1876–1882; Mrliška matična knjiga župnije Maribor – Sv. Janez Krstnik 1877–1898.

OAFR – Osebni arhiv Ferda Rakuše

OAFR, Intervju s tovarišem Simoničem.

OAFR, Lesarstvo severovzhodne Slovenije v XX. stoletju.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor.

SI_PAM/0011, Uprava za gradnjo in regulacijo Maribora, 1840–1963.

SI_PAM/0442, Okrožni ljudski odbor Maribor, 1945–1947.

SI_PAM/0645, Okrožno sodišče Maribor, 1898–1941.

SI_PAM/0638, Okrajno sodišče Maribor levi breg, 1874–1897.

SI_PAM/0723, Okrajno sodišče Maribor, 1945–1978.

SI_PAM/0925, Straschill in Felber, trgovina z lesom, Maribor, 1860–1941.

SI_PAM/1787, Leskovec Antoša.

SI_PAM/1802, Zbirka zemljiških knjig, gospoščin ter magistratov, mest in trgov; Glavna zemljiška knjiga magistrata Maribor.

SI_PAM/1808/005, Mikrofilmi gospodinjske kartoteke iz fonda Mestna občina Maribor.

ČASOPISNI VIRI

Marburger Zeitung, 1875, 1877, 1881, 1882, 1885, 1901.

Mariborer Zeitung, 1939.

ELEKTRONSKI VIRI

Benje, Peter: *Die Einführung der maschinellen Holzbearbeitung und ihre Auswirkung auf Betriebsformen, Produkte und Fertigung im Tischlereigewerbe während des 19. Jahrhunderts in Deutschland*. Doktorska disertacija. Darmstadt: Die Technische Universität Darmstadt, 2002. Dostopno na: <http://tuprints.ulb.tu-darmstadt.de/143/> [3. 3. 2018].

Thonet furniture 1830–1953: an exhibition at the Museum of Modern Art, New York. Dostopno na: [http://moma.org/d/c/exhibition_catalogues/W1siZiIsIjMwMDE3MDE2OCJdLFsicCIIsImVuY292ZXIiLCJ3d3cubW9tYS5vcmcvY2F-](http://moma.org/d/c/exhibition_catalogues/W1siZiIsIjMwMDE3MDE2OCJdLFsicCIIsImVuY292ZXIiLCJ3d3cubW9tYS5vcmcvY2F)

⁶⁶ Teply, *Maribor*, str. 245, 266–267.

⁶⁷ Koren, *Debata*, str. 26.

⁶⁸ Koren, *Metodologija*, str. 170.

sZW5kYXIvZXhoaWJpdGlvbMvMTcyMi-IsImh0dHA6Ly9tb21hLm9yZy9jYWxlbnR- hci9leGhpYml0aW9ucy8xNzIyP2xvY2FsZ- T1rbyJdXQ.pdf?sha=2b2b76a495152298 [3. 3. 2018].

Triggs, Oscar Lovell: *Chapters in the History of the Arts and Crafts Movement*. Chicago: Bohemia guild of the industrial art league, 1902. Dostopno na: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=coo1.ark:/13960/t8tb1pw3n;view=1up;seq=21> [3. 3. 2018].

Welsh, Peter C.: *Woodworking Tools 1600–1900*. Washington, D. C.: Smithsonian institution, 2008. Dostopno na: <http://www.gutenberg.org/files/27238/27238-h/27238-h.htm> [3. 3. 2018].

LITERATURA

Anell, Lars: *Recession, the Western Economics and the Changing World Order*. London: Frances Pinter, 1981.

Fahr-Becker, Gabriele: *Wiener Werkstätte: 1903–1932*. Köln: Benedikt Taschen Verlag, 1994.

Gestrin, Ferdo: Oris gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918). *Kronika* 17, 1969, str. 129–138.

Grašič, Mira: Marles. *Leksikon mariborske družbe in kulture: po letu 1945* (ur. Peter Simonič). Maribor: Založba Obzorja, 2012, str. 122–123.

Himmelheber, Georg: Epoha Bidermajera. *Stilovi, nameštaj, dekor: Od Luja XVI do danas* (ur. Pierre Verlet). Beograd: Vuk Karadžić, 1979, str. 137–145.

Hozjan, Andrej: Maribor v prvih desetletjih po pridobitvi škofije. *Studia Historica Slovenica* 10, 2010, str. 357–397.

Juvan, Ivan: *Plavljenje lesa in splavarjenje po Dravi, Savinji in Savi. Po pripovedovanju nekdanjih plavcev in splavarjev ter razpoložljivih virih in lastnih izkušnjah sestavil in napisal Ivan Juvan*. Maribor: Društvo gozdarskih inženirjev in tehnikov, 1986.

Klemenčič, Marijan: Nove smeri razvoja industrije. *Geografski vestnik* 64, 1992, str. 135–150.

Koren, Mirjana in Sonja Ifko: The importance of the Joiner's Workshops for the Development of Slovenian Furniture Design – the Example of the Joinery Stojan from Teharje. *Studia Historica Slovenica* 13, 2013, str. 241–263.

Koren, Mirjana: *Metodologija celostnega ohranjanja kulturne dediščine mizarških delavnic na primeru slovenske Štajerske*. Doktorska disertacija. Ljublja-

na: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, 2016.

Koren, Mirjana: *Debata o kuhinji – Kitchen debate*. Maribor: Pokrajinski muzej Maribor, 2017.

Leskovec, Antoša: Razvoj gospodarstva v Mariboru, 1752–1941. *Maribor skozi stoletja. Razprave I.* (ur. Jože Curk et al.). Maribor: Založba obzorja, 1991, str. 313–414.

Leuchs Adressbuch für Industrie, Handel und Gewerbe. Nürnberg: Verlag von C. Leuchs & Co., 1912.

Lozar Štamcar, Maja: Pohištvo iz upognjenega lesa. *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo: industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem* (ur. Mateja Kos in Matija Žargi). Ljubljana: Narodni muzej, 1991, str. 51–55.

Mlinarič, Jože: Dokumenti mariborskih cehov 1539–1772. *Gradivo za zgodovino Maribora, XVIII.* zvezek, 1992, str. 88–97.

Pahernik, Franjo: *Šajke in splavi na Dravi*. Maribor: samozaložba, 1962.

Pevsner, Nikolaus: *Pioniri modernog oblikovanja: od Morrisa do Gropiusa*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990.

Puff, R. Gustav: *Maribor, njegova okolica, prebivalci in zgodovina*. Maribor: Obzorja, 1999.

Semlič Rajh, Zdenka, Žiga Oman in Lučka Mlinarič: *Maribor: mesto, hiše, ljudje: stavbna zgodovina starega mestnega jedra med sredino 18. stoletja in letom 1941*. Maribor: PAM, 2012.

Teplý, Bogo: *Maribor: ilustrirani vodnik po mestu in okolici: načrt mesta s seznamom ulic: zemljevid mariborske okolice*. Maribor: Obzorja, 1955.

Vegešack, Alexander von, Brigita Pauley in Peter Ellenberg: *Thonet. Classic Furniture in Bent Wood and Tubular Steel*. New York: Rizzoli, 1997.

Vodopivec, Nina: *Labirinti postsocializma: socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2007.

Vodopivec, Nina: Preoblikovanje tovarniških režimov in nove delavske subjektivitete. *Borec*, 64/685–689, 2012, str. 178–199.

Windisch-Graetz, Franz: *Pohištvo. Dunajski bidermajer* (ur. Srečko Mrak). Ljubljana: Narodna galerija, 1981, str. 68–74.

Zander, Christian F.: *Vom Hobel zum Computer: Zur Wirtschaftsgeschichte des modernen Tischler- und Schreinerhandwerks in Deutschland*. Leinfelden-Echterdingen: DRW Verlag, 2008.

S U M M A R Y

Early industrialization of joinery in Maribor

In the second half of the nineteenth century, the Slovenian territories witnessed a transition from manufacture to machinery industry. In the last third of the nineteenth century, a considerable number of bentwood furniture factories emerged in Slovenian Styria, most probably due to influences that reached local joiners from Vienna through Graz. Since the process of wood bending involves complex technological procedures, we may, despite the lack of preserved pieces of furniture, reasonably assume on the basis of demonstrated provenience that joiners who undertook the production of such furniture must have possessed a high level of technological competences. The beginnings of industrialized joinery in

Maribor are documented by the first Styrian factory of massive bentwood products, founded in 1864 by Johann Theodor Lacher (1838–1882). While the joinery trade lost many areas of activity, the wood industry was continuously enhancing its competitive advantage. With his Steam Joinery Works founded in 1900, Ferdinand Potočnik (1872–1944) was the last wood factory owner in Maribor. His enterprise was the oldest among many Styrian woodwork establishments that were merged by a political decree of 1960 into the wood construction company Marles in 1960. After the Second World War, the wood industry continued to grow and small woodwork establishments stagnated. The founding of Marles had a decisive impact on Slovenian and particularly Styrian joinery in the twentieth century. Its primary importance lay in that it built on the legacy of knowledge about wood processing that was left behind by workers in numerous Styrian woodwork establishments before the Second World War.